

DOI: 10.59560/18291155-2023.3-111

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ՀՀ Սահմանադրական դատարանի
նախագահի խորհրդական,
Հայ-ռուսական համալսարանի դոցենտ,
իրավունքի մագիստրոս,
քաղաքական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ*

**ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ¹**

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է իրավունքի հասկացության ծագումնաբանության համատեքստում իրավունքի էության բացահայտմանը: Ուսումնասիրելով իրավունքի հասկացության ծագումնաբանությունը՝ հետազոտության ընթացքում առանձին ուշադրություն է դարձվել ժամանակակից պայմաններում իրավունքի հասկացության սահմանումներին: Վերլուծելով իրավունք բառի ծագումնաբանության առանձնահատկությունները՝ փաստվել է, որ մի շարք լեզուներով իրավունքը, անգամ բառօգտագործման տեսանկյունից, ունի միևնույն իմաստը:

Հիմնաբառեր. իրավունք, իրավունքի էություն, իրավունքի հասկացություն, սոցիալական կարգավորիչ, իրավական կարգավորում:

Սովորույթը, բարոյականությունը, իրավունքը, քաղաքականությունը և այլն, որպես սոցիալական կարևորագույն կարգավորիչներ, անկյունաքարային նշանակություն ունեն հասարակության ընդհանուր համակեցության կանոնների ձևավորման և պահպանման հարցում: Դարեր ի վեր

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ (Թեմայի ծածկագիր՝ 22YR-5E006):

3(111)2023
◆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ
◆ ՏԵՂԵԿՎԵՐ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ
111

հանդիսանալով հասարակությունը ցնցումներից զերծ պահելու կարևորագույն գործիքներ՝ դրանք ոչ միայն փոխլրացրել են մեկը մյուսին, այլ նաև՝ հաջորդել են միմյանց: Ընդունված է համարել, որ սոցիալական կարգավորիչների շարքում առանձնահատուկ դեր ու նշանակություն ունեն հենց իրավունքն և քաղաքականությունը, քանզի հասարակական զարգացման, բարդացման և շերտավորման արդյունք են: Այսինքն, հասարակական հարաբերությունների բարդացման, ճյուղավորման արդյունքում, չմերժելով նախկինում ձևավորված և գործող սոցիալական կարգավորիչների գոյությունը՝ և՛ իրավունքը, և՛ քաղաքականությունը առաջացել են որպես բարդացող հարաբերությունների հիմնական կարգավորիչներ: Վերոշարադրյալի տրամաբանությունը կայանում է նրանում, որ նախկինում գործող ավանդույթները, սովորույթները և հասարակական հարաբերությունների այլ կարգավորիչները չէին կարողանում կարգավորել նոր իրողությունների պայմաններում գործող հասարակական հարաբերությունները, ինչն էլ անհրաժեշտություն էր առաջացրել ձևավորել մի նոր գործիքակազմ, որն ի զորու կլիներ կարգավորել հասարակական բարդացող և ճյուղավորվող հարաբերությունները: Հանդիսանալով հասարակական հարաբերությունների հիմնական և անկյունաքարային նշանակություն ունեցող կարգավորիչներ՝ իրավունքը և քաղաքականությունը հաճախ են մրցակցության մեջ մտնում: Իրավաբան և քաղաքագետ գիտնականների բանավեճը հիմնականում կայանում է նրանում, թե այս երկու կարգավորիչներից որն է մյուսով պայմանավորված: Սկզբում առաջացել է իրավունքը, թե՛ քաղաքականությունը, իրավունքն է քաղաքականության հիմքը, թե՛ քաղաքականությունը՝ իրավունքի:

Այս առումով հարկ է ընդգծել, որ հանդիսանալով հատկապես ժամանակակից հասարակությունների կարևորագույն ինստիտուտներից մեկն ու անկյունաքարային նշանակություն ունեցող սոցիալական կարգավորիչը՝ իրավունքը, միևնույնն է, տարիների ընթացքում կկորցնե՞ր իր՝ հասարակական համերաշխության երաշխավորի կարգավորիչ հատկությունն ու սոցիալական նշանակությունը, եթե հասարակական հարաբերությունների բարդացմանն ու շերտավորմանը զուգահեռ չսպասվե՞ր իրավունքի ընկալման միանմանությունը: Այսինքն՝ իրավունքի գոյությանը զուգահեռ՝

քաղաքականությանն է պատկանում ժամանակին համընթաց իրավունքի միանման սահմանման և ընկալման ապահովման առաքելությունը:

Հասարակության բնականոն գոյատևման և զարգացման ընթացքում իրավունքի էությունն ու նշանակությունը լիովին պատկերացնելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել իրավունքի հասկացության ծագումնաբանությունը և էությունը:

Չնայած իրավունքի անընդհատ զարգացման և արդիականացման հանգամանքին, առ այսօր գոյություն չունի իրավունքի համընդհանուր ընկալում: Անտիկ շրջանում ձևավորված հասկացության վերաբերյալ ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ ձևակերպվել են «իրավունքի» տասնյակ-հարյուրավոր սահմանումներ, իսկ պետություններին չի հաջողվել համապատասխան քաղաքականության արդյունքում իրավունքի նկատմամբ ձևավորել համընդհանուր մեկ մոտեցում: Ընդհանուր առմամբ չձևավորելով և չունենալով իրավունքի սահմանման միատեսակ մոտեցում՝ իրավաբան գիտնականները, տարբեր ժամանակների մտածողներն ու փիլիսոփաները բաժանվում են երկու մեծ խմբի, որոնցից մի մասը բնական (չգրված) իրավունքի ջատագավն ու կողմնակիցն է, մյուս մասը՝ պոզիտիվ (գրված) իրավունքի: Ընդ որում, բնական իրավունքի կողմնակիցներն ու, մասնավորապես, դրա հիմնադիրներից Հուգո Գրոցիոսը ընդգծում էր, որ փոփոխվող պոզիտիվիստական իրավունքից բացի (այսինքն՝ քաղաքականությամբ պայմանավորված իրավունքից բացի), որը մարդկանց կամքի արդյունքում ստեղծված երևույթ է, գոյություն ունի հավերժ բնական իրավունք, որը որևէ մեկի կողմից որևէ փոփոխման ենթակա չէ¹:

Ընդհանուր առմամբ, հատկապես վերջին տարիներին իրավունքը շատ է հղլովվում ժամանակակից հասարակությունների խոսույթում: Թե՛ կենցաղում, թե՛ առօրյայում, թե՛ մասնագիտական գրականության մեջ մենք հանդիպում ենք իրավունքի հասկացության տարատեսակ սահմանումների, որոնք ունեն և՛ սուբյեկտիվ, և՛ օբյեկտիվ նշանակություն: Երբեմն իրավունքի մեկնաբանությունը որևէ առնչություն չի ունենում անգամ իրավունքի բուն էության հետ:

¹ Гроций Г. О праве войны и мира, 1625 г. // Макуев Р. Х. Теория государства и права. – Москва: Юристъ, 2006. – С. 220.

Մասնագիտական գրականության մեջ իրավունքի սահմանումները ևս իրարից տարբերվում են: Օրինակ՝ Ա. Ղամբարյանի և Մ. Մուրադյանի խմբագրությամբ հրատարակված «Պետության և իրավունքի տեսության» ուսումնական ձեռնարկում իրավունքը սահմանվում է հետևյալ կերպ. «Իրավունքը երկրի բնակչության համամարդկային և անհատական շահերն արտահայտող, հանրային իշխանության կողմից սահմանված և պետական հարկադրանքով ապահովված, հասարակական հարաբերությունները կարգավորող համապարտադիր նորմերի համակարգ է, որին հատուկ է ձևական որոշակիությունը¹»: Այս սահմանման համաձայն՝ իրավունքը քաղաքականության ծնունդ է, քանի որ մի շարք այլ հատկանիշներին զուգահեռ՝ իրավունք կարող է համարվել միմիայն այն երևույթը, որը սահմանվում է բացառապես հանրային իշխանության կողմից: Մեկ այլ գիտնական, Ռ. Մուխանը իր «իրավագիտություն» դասագրքում իրավունքի ձևավորումը կապում է պետության հետ, այսինքն՝ ըստ նրա՝ պետությունը և իրավունքը առաջացել են միաժամանակ, քանզի պետությունը համախմբում է ոչ միայն ազգականներին կամ որոշակի խմբերին, այլ կոնկրետ տարածքի վրա ապրող ողջ բնակչությունը, իսկ գոյություն ունեցող ավանդույթները բոլորի հարաբերությունները կարգավորելու համար այլևս բավարար չէին²: Մեկ այլ գիտնական՝ Ռ.Լ. Խաչատուրովը, «Իրավաբանական հանրագիտարանում» իրավունքը սահմանում է հետևյալ կերպ. «Իրավունքը պետության կողմից հաստատված կամ սանկցավորված (թույլատրված, արտոնված – առանձնացվել է հեղինակի կողմից) ընդհանուր համապարտադիր սոցիալական նորմերի համակարգ է, որը կարգավորում է մարդկանց ու խմբերի, պետական և հասարակական մարմինների, կազմակերպությունների և հիմնարկների գործողությունները, վարքն ու հարաբերությունները: Իրավունքի կարևորագույն հատկանիշներն են՝ նորմատիվ բնույթը, համապարտադիրությունն ու համընդհանուրությունը, նորմերի հստակությունը, որոշակիությունը և անանձնականությունը, նույնական իրավիճակներում տարբեր մարդկանց նկատմամբ հավասար մասշտաբի կիրառումը³»: Իսկ ահա մեկ այլ ռուսազգի գիտնական Վ.Մ. Սիրիխը, էլ ավելի ընդլայնելով

¹ Պետության և իրավունքի տեսություն, խմբագրությամբ՝ Ա. Ղամբարյանի և Մ. Մուրադյանի, էջ 227:

² Մուխան Ռ.Տ., Իրավագիտություն, դասագիրք, երրորդ հրատ, Մոսկվա, 2013թ. էջ 36:

³ [Хачатуров Р.Л. Юридическая энциклопедия / Под общей редакцией д.ю.н., проф. С. Ш. Чагикяна. - Ер., 2017. - С. 641-642.](#)

«իրավունք» սահմանելու լիազորությամբ օժտված սուբյեկտների շրջանակը, իրավունքը սահմանում է հետևյալ կերպ. «Իրավունքը պետության կողմից սահմանված կամ բնակչության կամ ոչ պետական մարմինների ու կազմակերպությունների կողմից սահմանված կարգով ընդունված կանոնների համակարգ է»¹: Ընդ որում, հեղինակը սա դիտում է որպես իրավունքի և մյուս բոլոր սոցիալական նորմերի միջև հիմնարար տարբերություն՝ փաստելով, որ պետությունը միակ սոցիալական սուբյեկտն է, որն իրավասու է ընդունել, փոփոխել կամ չեղարկել իրավական նորմերը: Ներկայացված սահմանումները, չնայած միմյանցից տարբերվող մեկնաբանություններին, ընդհանուր առմամբ գալիս են հաստատելու այն կանխավարկածը, որ ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ, մասնագետների մեծ մասը հակված են իրավունքը դիտարկելու ոչ թե որպես բնական, այլ՝ որպես պետության կողմից սահմանված երևույթ: Բնական և պոզիտիվ իրավունքների տարբերությունների և նմանությունների առումով հարկ է առանձնացնել Գ.Վ. Մալցևի մոտեցումը, համաձայն որի՝ «Բնական բարձրագույն իրավունքը մարմնավորում է բարության և արդարության բոլոր արժեքները, իսկ օրենսդրի կողմից ստեղծված դրական իրավունքն իմաստ ունի և արդարացված է միայն այնքանով, որքանով դա բարություն անելու և արդարություն կերտելու մարդկանց գործնական ունակության արդյունքն է՝ չնայած գայթակղություններին և չարի մուտք ուժերին, բռնությանը և կամայականությանը...»²: Համաձայն այս մոտեցման՝ թե՛ բնական իրավունքի, թե՛ պոզիտիվ իրավունքի գերնպատակը բարիք շնորհելն ու արդարություն սահմանելն է, որով էլ փորձ է արվում բացահայտել իրավունքի էությունը: Այս համատեքստում արդարացի է նշել նաև, որ ժամանակակից պայմաններում նկատվում է պոզիտիվ (գրված) և բնական (չգրված) իրավունքների միաձուլում, որը դրսևորվում է իրենց ժողովրդավարական և իրավական հոչակած ժամանակակից պետությունների սահմանադրություններում մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ամրագրմամբ:

Իրավունքի էությունը լիարժեք ընկալելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև իրավունք եզրույթի ստուգաբանությունը: Տարբեր ժողովուրդների լեզվամտածողության համատեքստում անհրաժեշտ է

¹ Сырых В.М. Теория государства и права. - М.: Юридический дом «Юстицинформ», 2006. - С. 102-103.

² Мальцев Г.В. Познание права: от юридического позитивизма к новому пониманию права // Теория государства и права / Под ред. Манова Г. Н. - М., 1995. - 336 С.

հասկանալ, թե ինչ նշանակություն, իմաստ և փիլիսոփայություն է դրվել, առհասարակ, «իրավունք» երևույթը հենց իրավունք բառով անվանելիս:

Այսպես, համաձայն Ս. Մալխասյանցի Հայերէն բացատրական բառարանի՝ «իրավունքը» այն է, ինչը արդար և իրավ է¹, իսկ «իրավը», որը հանդիսանում է «իրավունք»-ի արմատը, համաձայն Է. Աղայանի Արդի հայերենի բացատրական բառարանի՝ նշանակում է. իրոք, իրապես, իսկապես, իրավամբ, արդարև, արդարացիորեն, իսկական, արդար²: Շատ պարզ և մակերեսային ուսումնասիրությունն անգամ ցույց է տալիս, որ գրեթե բոլոր լեզուներով «իրավունք» բառն ունի միևնույն իմաստն ու նշանակությունը: Մասնավորապես՝ ռուսերեն *право*, լատիներեն *ius*, ֆրանսերեն *le droit*, գերմաներեն *das Recht*, անգլերեն *law*, ինչպես նաև մի շարք այլ լեզուներում, այդ թվում իսլամական, «իրավունքը» մեկնաբանվում է իբրև արդար և ճշմարիտ: Իրավունք բառի ծագումնաբանության դիտարկումը տարբեր ազգերի ու ժողովուրդների լեզվամտածողության համատեքստում հստակ ի ցույց է դնում, որ բոլոր լեզուներով, անկախ այդ ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող ցանկացած տեսակի տարբերություններից և վերջինների մենթալիտետից, «իրավունք»-ը ընկալվում է առաջնահերթ, որպես արդարություն: Այս նմանությունը, բնավ, չի կարող պատահական լինել, և «իրավունքի» նման մեկնաբանությունից ուղղակիորեն բխում է, որ իրավունքի առաքելությունը ցանկացած տեսակի շեղումներից հասարակությունը դեպի ճշմարիտն ու արդարությունը ետ բերելն է: Այս համատեքստում բավական է միայն հիշատակել հին հռոմեացի խոշորագույն փիլիսոփա Ցելսին, ըստ որի՝ «իրավունքը» բարու և արդարության արվեստ է³: Այս մոտեցմանն է համապատասխանում նաև «իրավունքի» աճառյանական մեկնաբանությունը, համաձայն որի՝ «իրավունքը» մի շարք այլ նշանակություններին զուգահեռ արդարություն է նշանակում⁴:

¹ Մալխասյանց Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍԲ Պետական Հրատարակչություն, Երեւան, 1944թ, էջ՝ 174:

² Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երեւան, 1976, էջ՝ 507:

³ Дождев Д.В. Толкование и применение права: Между искусством и наукой // Труды Института государства и права РАН. - 4/2016. - С. 62

⁴ Աճառյան Հ., Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հրայա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, Երեւան, 1972, էջ՝ 361:

Իրավունքի՝ կամայական շեղումներից հասարակությունը դեպի ճշմարիտն ու արդարությունը ետ բերելու գաղափարը նկատվում է նաև մեծագույն մտածողներից մեկի՝ Ցիցերոնի մոտ, որը իրավունքը կապում էր բնության և մարդու բնական վիճակի հետ: Ըստ նրա՝ «Ճշմարիտ օրենքը (Իրավունքը – առանձնացվել է հեղինակի կողմից) բնությանը համահունչ վիճակն է, որը տարածվում է բոլոր մարդկանց վրա, մշտական, հավերժական, որը պարտականության կատարման կոչ է անում՝ պատվիրելով. արգելելով, հանցանքից վախեցնելով...: ...Նման օրենքի ամբողջական կամ մասնակի վերացման առաջարկը սրբապղծություն է: Այն ինչ-որ կերպ սահմանափակելու գործողությունը թույլատրելի չէ, այն ամբողջությամբ չեղարկելն անհնար է, և մենք ո՛չ սենատի որոշմամբ, ո՛չ էլ ժողովրդի որոշմամբ ազատվել այդ օրենքից չենք կարող: ...Բոլոր ազգերի վրա կտարածվի մեկ հավերժական և անփոփոխ օրենք, ընդ որում, կլինի մեկ ընդհանուր ուսուցիչ և տիրակալ բոլոր մարդկանց համար՝ Աստվածը, Արարիչը, դատավորը, օրենքի հեղինակը: Նա, ով չի հնազանդվում նրան, ինքն իրենից փախած կլինի և, արհամարհելով մարդկային բնությունը՝ դրանով իսկ կրելով ամենամեծ պատիժը... »¹:

Այս մոտեցումը կարծես թե ամփոփում է իրավունքի թե՛ պոզիտիվիստական, թե՛ բնաիրավական մոտեցումները՝ բացահայտելով իրավունքի էությունը և կապելով դրա առաջացման և գործարկման նախադրյալները արդարության վիճակի պահպանման հետ. այն հիմնավորում է մարդու բնական վիճակով: Ասվածից հստակ ընդգծվում է, որ իրավ և արդար է համարվում այն, ինչն ի բնե ստեղծվել և գոյություն ունի, իսկ իրավունքի բացարձակ առաքելությունը բնական տարատեսակ շեղումները վերացնելն ու բնական առաջնային վիճակին բերելն է:

¹ **Цицерон М.Т.** Диалоги (О государстве - о законах), Академия наук СССР, Литературные памятники. - М.: Наука, 1966. - С. 20.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Гроций Г.** О праве войны и мира, 1625 г. // Макуев Р. Х. Теория государства и права. – Москва: Юрист, 2006. – С. 220.
2. Պետության և իրավունքի տեսություն, խմբագրությամբ՝ Ա. Ղամբարյանի և Մ. Մուրադյանի, էջ 227:
3. **Մուխան Ռ.Տ.** Իրավագիտություն, դասագիրք, Երրորդ հրատ, Մոսկվա 2013 թ. էջ 36:
4. **Хачатуров Р.Л.** Юридическая энциклопедия / Под общей редакцией д.ю.н. проф. С. Ш. Цагикяна. – Ер., 2017. – С. 641-642.
5. **Сырых В.М.** Теория государства и права. – М.: Юридический дом «Юстицинформ», 2006. – С. 102-103.
6. **Мальцев Г.В.** Познание права: от юридического позитивизма к новому пониманию права // Теория государства и права / Под ред. Манова Г. Н. – М., 1995. – 336 с.
7. **Մալխասեանց Ա.,** Հայերէն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1944թ, էջ՝ 174:
8. **Աղայան Է.,** Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երեւան, 1976, էջ 507:
9. **Дождев Д.В.** Толкование и применение права: Между искусством и наукой // Труды Института Государства и права РАН. – 4/2016. – С. 62.
10. **Աճառյան Հ.** Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հրաչյա Աճառյանի Անվան Լեզվի Ինստիտուտ: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, Երեւան, 1972, էջ՝ 361:
11. **Цицерон М.Т.** Диалоги (О государстве - о законах) // Академия наук СССР, Литературные памятники. – М.: Наука, 1966. – С. 20.

СУЩНОСТЬ ПРАВА В КОНТЕКСТЕ ГЕНЕАЛОГИИ ПОНЯТИЯ ПРАВА

Аннотация

Статья посвящена раскрытию сущности права в контексте генеалогии понятия права. В ходе исследования генеалогии понятия права особое внимание уделено определению понятия права в современных условиях. Анализируя особенности этимологии слова

право, констатировано, что закон имеет одинаковое значение в ряде языков даже с точки зрения словоупотребления.

Ключевые слова: право, сущность права, понятие права, социальный регулятор, правовое регулирование.

THE ESSENCE OF LAW IN THE CONTEXT OF THE GENEALOGY OF THE CONCEPT OF LAW

Annotation

The article is devoted to revealing the essence of law in the context of the genealogy of the concept of law. Studying the genealogy of the concept of law, during the study, special attention was paid to the definition of the concept of law in modern conditions. Analyzing the features of the etymology of the word law, it was stated that law has the same meaning in a number of languages, even from the point of view of word usage.

Keywords: Law, essence of law, concept of law, social regulator, legal regulation.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 10.10.2023 թ., տրվել է գրախոսության 11.10.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 13.10.2023 թ.: